

ЗАОСТАВШТИНА ЛИВАЊСКИХ СРБА

Да ли сте некада били у Ливну, градићу југозападне Босне, који се препречио на самом путу од Бања Луке ка Сплиту? Знате ли да је то градић који је најпре назван Бистрички град, а да су каснијем, званичном имену, његови становници дали три имена: Лијевно, Хливно и Ливно? Или да је тај троимени град колевка српске средњовековне династије Мрњавчевић, како нам казује историчар Дубровачке републике, бенедиктанац, Мавро Орбин, док у свом делу *Краљевство Словена* представља прошлост Јужних Словена? Орбин пише да је, Мрња, од кога су Мрњавчевићи, живео у Ливну из кога га је, себи у службу, узео цар Душан, када је 1350. године пролазио тим крајем.

Тај „сјајни, бијели бисер, каквог нема на читавом дуњалуку“, како је Ливно, пре много векова, представио Евлија Челебија, путописац који је много градова видео, и данас стоји у заветрини сурових, камених греда Башајковца. Окружују га и планине Цинцар, Камешница и Тушница. Зато га покадкад неко назове и каменим градом. На врху стена Башајковца испод којих је настало најстарије језгро града, видљива са свих страна, доминира кула старца Вујадина, јунака српских народних песама и персонификације српског страдања зарад, тог вазда светог циља - слободе. Муслимани кулу зову Вејс кула, што јој је и званични назив. Протекли векови нису били довољни да се изједначи сећање хришћана и муслимана на турски вакат. У самом дну Башајковца је ледени извор реке Бистрице. Њега Ливњаци свих конфесија зову Думан и сви се његовом лепотом једнако поносе.

Када се преко каменог моста пређе из Прикорике на леву обалу Бистрице, а потом скрене лево преко Бостана ка Житарници¹ и Думану, између мешавине стиснутих старих и нових кућа и некадашњих занатлијских радњи, сваки пролазник ће

¹ Прикорика, Бостан, Житарница, Беглук, Калајџиница - називи су делова града у старом језгру.

поглед задржати на лепој згради градске Гимназије. То су, уствари, две зграде спојене у школу међу чијим клупама су стасавали будући ливањски интелектуалци. Једна, од њих је зграда некадашње српске школе, а друга је дом некадашњег Српског пјевачког и тамбурашког друштва „Сундечић“, чије је рад јасно и видљиво стављао свој печат на живот Ливна готово пуних четрдесет година, док га није угасила политика и обичаји које је донела друга Југославија. Натпис на челу зграде српске школе, изнад врата, на балкону, саграђене 1874. године није избрисало време. Заклањају га разгранате крошње липа. Ипак, оштро око и мала помоћ техничких помагала откривају стари запис: *„Прићи ближе мили роде српски и умољено прочитај овај надпис овде. По милости Божијој и са дозволом и помоћу Њ.В. султана Абдул Азиз Хана и са благословом митрополита босанског господина Пајсија, а трудом и ревностију свију овдашњи благочестиви титора и приложника диже се овај српско православни училистени завод при неимару Мати Баји 1874.“*

О српској ливањској школи свакако ћемо више написати пошто упутимо читаоце о локацији још једне важне српске институције, која се уздиже на брежуљку изнад школе. Реч је о православној цркви Успења Пресвете Богородице. Може јој се прићи са запада, кроз такозвану доњу капију, непосредно поред школе, али и са истока, од Калајцинице, кроз такозвану горњу капију која се последњих година све ређе отвара.

Пажљивом читаоцу лако запада за око да су те, по свему за ливањске Србе значајне институције, смештене једна уз другу. И већи број српских трговачких породица саградио је куће у том, старом, делу града.

Но, вратимо се сада ливањској школи, њеном почетку и забележеној историји.

До 1820. године ни ливањски православци, ни католици нису имали школу. То, наравно, не значи да није било некакве основне обуке. Њу су, углавном, вршили свештеници, који су и службу божију, као и обуку у писању у читању, вршили криомице од турске власти, по кућама и оближњим шумама. Свештеник Никола Којда, који је у Ливно дошао 1700. године из околине Гламоча, родоначелник је рода Којдић из кога је више православних свештеника наследно служило у нурији лијевањској. Поп Никола је после празничне и недељне литургије окупљао децу и учио их „буквару и молитвама наизуст“, а касније је то наставио и његов син, поп Јово. Син попа Јове, Станко, односно калуђер Серафим, преузео је као јеромонах лијевањску нурију, у којој је 1820. године, основао прву школу и то у својој кући на Беглуку (са десне стране пута ка Думану, после цамије). Овај лијевањски свештеник и учитељ, који је децу учио „сваком корисном науку“, из оба посла се повукао кад је ослепео. Положај Ливна, на путу од Саве до мора, начинило га је важним трговачким центром у коме су стасали успешни трговци међу хришћанима. Путујући за послом до Трста, Сплита, Задра., а разумевајући значај писмености и знања, отуда су доводили, на годину две, богослове себи за учитеље.

Послове обучавања деце у првој школи пратили су и одређени издаци, који су се евидентирали у тзв. *црквеним рачунима* које је, у највећој мери, водило предузеће Хаци Браћа Кујунџић, а уз њих и угледни Срби Станишићи, Јефтановићи, Тодоровићи... После повлачења јеромонаха Серафима школа се селила више пута у разне приватне куће, а децу су подучавали доведени даскали и мештри. Питање зидања школске зграде није било само финансијско питање, већ и питање дозволе турских власти. Срби су се послужили лукавством. Купили су земљу на Беглуку од Хаци Браће Кујунџић на којој су градили кућу властима пријављену као табхана (место за обраду и суђење коже), те то место доби назив Табана. И рачуни у вези са градњом школе вођени су преко речених црквених рачуна. Док се школа градила летеле су молбе и писма мутесафиру у Травник, паши у Сарајево и свима који су могли помоћи да се добије дозвола и отвори

школа. Том упорношћу издејствована је условна дозвола која је налагла да школа буде заклоњена високим зидом. Први учитељ у тој школи, а уједно и први школовани учитељ у Ливну, био је Ђорђе Маргетић, родом из Имотског, унук ливањског свештеника Станка Којде. У Ливно су га, 1847. године, довели Кујунџићи са свог трговачког пута у Трст. Он је школу на Табани уредио „по европски“.

Исте те, 1847. године, Срби оснивају и црквено-школску општину, за шта велика заслуга припада аустријском конзуларном агенту Спиридону Шпири Рајковићу, Дубровчанину, који је свесрдно помагао ливањским грађанима у њиховим културном и економском успону. Шест година касније, 1853. године, Срби оснивају и Школски фонд чиме се коначно раздваја црквени и школски новац, а приходи и трошкови бележе се у новоустановљени „Либар“ - књигу рачуна школе. Црквено школска општина уредно води и облигације и друге записе из живота школе. У Школски фонд највеће прилоге давале су богатије, трговачке породице, а прилози су се, у почетку, сакупљали после божије службе на дан Светог Саве и Светог Илије, а касније после сваке литургије. Висина прилога родитељима деце која су похађала школу била је у складу са материјалним стањем породице. Осим разних прилога у новцу богатије газде завештавали су школи куће и земљиште. Српску школу похађали су и римокатолици учећи латиницу и похађајући своју вереонауку, те су и католичке породице давале прилоге школи.

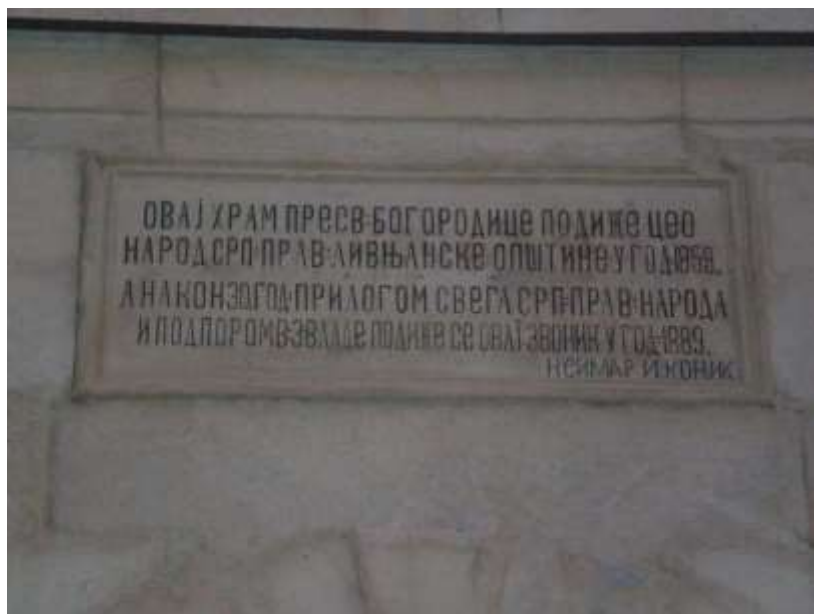
Истеком прве деценије рада школа на Табани се издаје у закуп, а настава се одржава у другој згради у Беглук махали све до пожара 1872. године. Пожар који је спепелио школу био је и повод да се покрене поступак прикупљања средстава за градњу нове. Поново су летела писма, али овога пута и архиепископу сарајевском и митрополиту босанском, који је тада био у Истанбулу и од султана Абдул Хамида издејствовао 12.000 гроша за ове потребе. Срби су молбе за помоћ слали и конзулатима, међу којима је аустријски био најдарежљивији. Од прилога бројних Срба, који нису били Ливњаци, поменимо само извесног Јову Шкуљевића из Трста који је прикупио и упутио у Ливно прилог од 20 дуката. Тако је започела градња једне од првих школских зграда у целој Босни. Нова школска зграда била је једна од лепших и репрезентативнијих зграда урбане културе и била је значајна просветна и национална институција. Саграђена је подно брежуљка на коме се већ уздизала српска православна црква Успења Пресвете Богородице.

Натпис на чеоној страни зграде, на балкону изнад врата, који смо цитирали, накнадно је додат. Саставио га је лијевањски прота Стојан Јовановић Зечевић и исписан је на четири плоче између којих је крст. Са стране постоје још две плоче, од којих је на левој исклесан полумесец са звездама, а десна је празна.

Године 1880. у школи је отворено и женско одељење, чија је прва учитељица била Јелена Борић, која је, као и њен супруг Петар, такође учитељ, учила лијевањску децу пуних 10 година. Кроз новосаграђену школу, до првих година 20. века, прошло је 24 учитеља. У школској 1881/82 српску православну конфесионалну варошку школу је похађало 103 дечака и 68 девојчица.

Са окупацијом Босне и Херцеговине од стране Аустроуграске, власти настоје да уклоне све што би могло јачати осећај везаности Срба за Краљевину Србију, што је чињено цензуром уџбеника историје, контролом програма светосавских приредби, музичког васпитања, забраном симбола заставе и грба Србије и Светосавске песме, а потом је уведена и контрола рада црквено школске општине присуством седницама државног заступника, све до постављања питање њеног легалитета и одузимања кључева школе и цркве због чега Срби упућују жалбу цару. Одговор је био распуштање црквено православне општине (1897. године) уз одузимање архива и касе. Ливањски Срби су били уз своје прваке, чиме су изазвали бес комесара-порезника Самуила Божића из кога су покуљале речи да је „наредба владе да се сви Срби тамане“. Котарски предстојник, Хуго Кучера, трудио се, пишући банкама у Сплиту, да се лијевањским трговцима одузму кредити. Проти Стојану одузете су редовне субвенције за парохијску службу и катихезацију, а Кости Кујунџићу је наређено да сруши своје обе куће, одузет му је део земљишта, а ометани су му и финансијски пословни канали ван Ливна. Користећи важећи међународно признат суверенитет султана над Босном, упорни Срби, Коста Кујунџић и још неколико народних првака, путују у Цариград и тамо, о свом трошку, остају годину дана, све док нису издејствовали султаново решење према коме је донета Уредба црквено-просвјетне управе српских православних епархија у Босни и Херцеговини. Тада су установљени епархијски органи, признато ћирилично писмо, српска застава и назив српски, а државна власт је давала средства за изградњу нових школа и цркава. Након анексије Босне и Херцеговине, 1908. године, Земаљска влада је, преко својих намештеника, настојала да се у настави нађе што мање садржаја из српске националне културе.

Када су Срби, 1907. године, основали Српско пјевачко и тамбурашко друштво „Сундечић“, његова библиотека била је смештена у просторије школе, док друштво није изградило нову зграду.

Обе зграде (школа и зграда „Сундечића“) су после Другог светског рата национализоване.

Помињали смо већ црквену благајну, црквено школски одбор, па и саму цркву те ћемо наредним реченицама мало ближе приказати лијевањске црквене прилике.

Српска православна црква посвећена Покрову Пресвете Богородице саграђена је деценију ипо пре нове зграде школе. Како турска власт, све до реформи уведених средином 19. века, није дозвољавала подизање цркава, богослужења су вршена по кућама (често у кући Пажина у Застинју²), а лети у шуми око Жабљака. За вршење службе служио је „чадор“ који је владика освештао. Службе су се одржавале у рано јутро, а подразумева се да ни звона нису звонила, нити су постојала. То да је вршено богослужење и да је постојала зграда коју су православцима сматрали црквом потврђује: присуство свештеника (из рода Којда); *црквени рачуни* вођени од стране Хаџи Браће Кујунџић из којих су се намиривали трошкови цркве, свештеника, школе и учитеља; неколико сачуваних сасуда и књига дарованих цркви знатно пре изградње постојеће, као и документ из 1842. године који каже да је црква од своје њиве имала приход од 1000 ока јечма. Темелји те цркве у Застинју, на месту које Ливњаци зову Црквиште, указују да је могуће реч о брвнари на каменим темелима.

Реформе султана Абдулмеџида, које су изазвале велики отпор турских конзервативних кругова, давале су, између осталог, немуслиманском становништву могућност зидања цркава, постављање звона и јавно видљивих крстова. Одмах по објави султановог указа у Босни, 1856. године, лијевањски Срби започињу припреме за градњу цркве, што је подразумевало одабир и куповину земљишта, прикупљање новца, уговарање адекватних мајстора и сл. Земљу за градњу лијевањске православне цркве уступио је Мехемед бег Гагић, а новац за градњу прикупили су верници, превасходно добростојећи лијевањски трговци, међу којима се, поред Кујунџића, Станишића, Павловића истичу и Законовићи, Митранићи, Ждере, као и Нико Бура и Јово Скобла, који су касније, као учесници угушеног устанка 1876-1878, прешли у Србију.

Лијевањску цркву саградио је, 1859. године неимар Мато Бајо, који је касније градио и српску школу. Предање каже да је саграђена за свега месец дана, све у страху да локалне турске власти не оспоре већ дате дозволе. Црква Успења Пресвете Богородице спада међу веће православне цркве у Босни и Херцеговини, са јединственим архитектонским решењем у виду полукружних отвора уместо прозора. Неимар Мато Бајо саградио ју је од камена. У почетку црква није имала звоник. Он је саграђен накнадно, од дрвета, а тек 1889. године, прилозима верника и уз помоћ Земаљске владе, сазидао је звоник од тесаног камена, на чијој плочи стоји запис: „*Овај храм Пресв. Богородице подиже цео народ срп: прав: ливањске општине у год: 1859, а након 30 год: прилогом свега срп: прав: народа и подпором з: владе подиже се овај звоник у год: 1889. неимар И. Коњик.*“

Којде (Којдићи), Симо и Станко, били су први свештеници лијевањске цркве и сахрањени су уз спољни зид припрате.

Православне лијевањске породице нису били само ктитори градње цркве. Поклонима вреника у иконама и вредним предметима уређена је и њена унутрашњост. У црквеној ризници се налазе четири тзв. јерусалимске или хаџијске иконе рађене на

² Некада село крај Ливна сада део града

платну, са низом композиција, сцена и фигура из свете земље. У збирци од педесет икона из периода од 15. до 19. века има дела српских, руских и приморских сликара, а грчке иконе апостола из 18. и 19. века и светогорски бакрорези издвајају се по значају. По проценама неких историчара уметности лијевањске иконе спадају у највредније иконе у југисточној Европи. Поред икона сачувано је око стотинак богослужбених књига, штампаних углавном у 19. веку и 20. веку, мада има и примерака из 18. века. Већина књига штампана је у Русији, Сарајеву, као и Краљевини Србији.

Лијевањска црква је делила судбину својих верника кроз цео период постојања. Неодвојива од цркве је борба лијевањских породица и свештеника за верска и национална права у време турске и аустроугарске владавине, што смо донекле представили у делу у коме смо говорили о школи. О прогону Срба после Сарајевског атентата 1914. године, прота лијевањски, Војислав Шешум забележио је своје сећање у црквеном летопису: *„Бојећи се да им ‘иуцкори’ не би ноћу запалили кућу, па да у њој не настрада чељад, многи Срби су своје жене и дјецу доводили у цркву да тамо ноће. Ја сам тих љетних ноћи 1914. године са својом покојном мајком често ноћио у цркви. Сјећам се као сад, било ми је 4 године. Ми сви, жене и дјеца из овог града, провели смо три ноћи у овом храму, док су старији мушкарци око храма чували стражу“.*

У Другом светском рату лијевањска црква је оштећена и опљачкана, црквени архив и библиотека уништени, а парохијски дом бомбардован. У спаљеном архиву Српске православне цркве у пепео су се претворили многи важни подаци, као и подаци о старим ливањским родовима и матичне књиге. Лета 1941. године усташе су побацале у јаме и побиле најмање 1589 Срба са подручја Ливна и Ливањског поља, међу њима и лијевањског свештеника Косту Станишића са породицом и друге православне свештенике. Многе породице су затрвене. Са бројних стратишта тела мученика су ексхумирана 1991. године и сахрањена у новосаграђеној Спомен-капели у порти лијевањске цркве. Али, грађански рат је већ наредне године донео ново страдање. На Видовдан те године разорен је парохијски дом, канцеларија и звоник запаљени, а Спомен-капела минирана.

Духовни живот православног становништва поново се успоставља са доласком пароха 2001. године и од тада започиње обнова цркве и Спомен-костурнице и рестаурација икона. Епархија бихаћко-петровачка, Паројиха лијевањска и расељени верници, као некада њихови преци, помажу обнову и уређење својих светиња. Сабор СПЦ је маја 2022. године донео одлуку о канонизацији лијевањских свештеномученика и новомученика који се прослављају 30. јула.

Црква и њена богата збирка културне и историјске вредности проглашене су 2004. године културним благом Босне и Херцеговине. Имовину СПЦО Лијевно чини и православно гробље у Застинју, чију старост је тешко утврдити, али које сведочи својим монументалним споменицима о некадашњој снази српских лијевањских родова.

Ето, можда вас пут ускоро поведе крај Ливна...

За текст су коришћени извори:

1. Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Сезам Боок, Зрењанин, 2006 (стр 49-50);
2. Евлија Челеби, *Путопис*, Веселин Маслеша, Сарајево 1973;
3. Александар фон Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Старој Босни и Србији*, Веселин Маслеша, Сарајево Београд 1972;
4. Душан Ј. Караџац, *Прилог историји школства Босне и Херцеговине – Српска конфесионална основна школа у Ливну*, Школски вијесник – стручни лист Земаљске владе за Босну и Херцеговину, год. XVI (од маја до децембра 1909);
5. Радован Пилиповић, *Просветне прилике Срба у Ли(је)вну до 1914.године*, Posted on mart 27, 2017 by srbiubih in naučni radovi, radovan pilipović;
6. Душан Кашић, *Српска православна црква Успења Пресвете Богородице у Ливну (1859-1979)*, Ливно 1979;
7. Летопис лијевањске цркве за период после Другог светског рата са сећањима свештеника Војислава Шешума и Мирка Самарџића;
8. Текстови објављени на сајту omlivanjska.com.